

վերաբերի, այսինքն պարզապես թարգմանութիւն մըն է, եւ այն՝ ըստ ամենայն հաւանականութեան ըստական ուշ ժամանակէ, կը բաւէր ցուցնելու նոյն խորագրին շարունակութիւնը, ուր համառօտիւ կը պատմուին թղթի գտնուելու պարագայքն: Առաջ խմբագրական կամ նաեւ ձեռագրական պէտպէս ընթերցմանց միտ դնելու հոս՝ կը բաւէ յիշել որ գրեթէ ամեն պատճառք կը դնեն նոյնն երկրքէն ինկած ինչուրեւ կամ ի՞նչն՝ «ի գոհոր՝ օտար՝ որոհեւցն» Պեւտի եւս՝ Պապուսի, Հոռոմ՝ քաղաքին մէջ, զոր «ի տաճարին ի վեր յօգս», կամ «ի մէջ խորանին ի վեր յօգս», եւն՝ կը գտնեն քահանայապետը, եւ կ'առնու եւ կ'ընթեռնու համօրէն եկեղեցոյ առեւտրէ: Անոր համար անկետեղականին սկզբնաւորութիւնն է կամ՝ «Ես պապս հօռմայեցի» (ըստ ա) — «Ես պապ Հոռոմ քաղաքի», (ըստ ծ), կամ՝ «Ես պատրիարք քաղաքին Հոռոմայ» (ըստ է) կամ՝ «Ես պատաւոր եւ լուսարար գերեզմանին սուրբ առաքելոցն» եւն (ըստ Դ): Միակ զարառուղութիւնն է քի խմբագրութիւնը, որուն համեմատ՝ «Ես պատրիարքս ի փռապարն երթայի... եւ գտի զվնդիլն է փռապարնն»: Նշիպիսի տեղեկութիւնը, — (այսպէս՝ «կարգադրեց զվնդիլն զպս առաջի ժողովրդեանն հօռմայեցոց», եւ նմանեմբ —) կը գտնուի գրուածքի վերջին տարածութեան մէջ:

Քերեւս այս է պատճառն որ Հայ բանասիրաց առանձին հետաքրքրութեան արժանի երեւցած չէ անվաներականս, եւ անոր համար չէր ուսումնասիրուած։ Այսու հանգեծն Հայ բնագիր մը նաեւ իրր թարգմանութիւն իւր բնագրական արժէքն ունենայալ եր, (— ինչպէս այժմ՝ Հայագէտ Բիսմէր կը ցուցնէ՝ ստուգելու մեծ արժէք մը նախնական յունականին բնագիրը վերականգնելու համար, —) եւ քանի որ լինի պակիր այլեւայլ լեզուներէ նոյն կամ նման լեզիներ, ուսումնասիրութեան հետաքրքրական ատարղէ մըն էր միշտ։ Քննադատական հետազոտութեան տեսակիտով պակաս մըն էր միշտ, որ անվաներա տակաւին չէր հետազոտուած, խմբագրութիւնքն որոշուած, նախնական թարգմանութիւնն եւ յետագայ Հայ Տղոյ վրայ առած եղանակներորումը ճշգրտուած, նախնականին ծագումը եւ վերջապէս անվաներիս ուրիշ լեզուաւ եղած խմբագրութեանց հետ ունեցած աղերսը լուսաբանուած։ Այս պակասն է՝ զոր Գր. Մ. Բիսմէր, եւ այն՝ Տակայական երկաւսիրութեամբ մի, ի յոյս ընծայելով ոչ միայն

Հայ խմբագրություններն, այլ բոլոր միև արեւել-
լեանքն ալ ի միասին (ասորի, քարշունի, արաբ,
եթովպայի), ծրագրեն գուրս չեմողով նսան
յունեանքը: Բանասիրական այս առաջնականգր-
քնակարութիւնը, որ լըյս տանան է Վիեննայի
ճեմարանի Եփեսոսացիք մէջ,¹ կ'ունենայ Հայ
Համառօտիւ Ծանօթացընել մեր ընթերցողաց,
Վնիշագրուի որ նախ՝ չենք կրնար մտնել ման-
րամանութեանց մէջ. եւ երկրորդ՝ նկատողու-
մեան կ'առնուիք գլխաւորաբար Հայ թարգ-
մանութեան մասին ըստառնենք, եւ այն՝
միայն էական քանի մը կէտերով:

Ինչպես Յառաջաբանութեան մէջ կը յայտնէ Հեղինաներ, ներկայ երկասիրութիւնն զիպուածի մ'արդիւնէ է: Մեր Մասննաշարանի մէջ պրոպագով Հրատարակութեան արժանի ընթացիք մը եւ ընդարձակիւմ մ'ընելու զգուստու-
թիւն զգալով այնչափ առատ տաղձներու մէջ, իրեն մտադրութեան յանձնարարուած է յիշեալ անվաւերականը: Հետաքրքրական ալ կ'երեւար Նոյնը առաջին Հայեցողածով, քանի որ ընդ-
Հանուր նկարագրով կը յիշեցնէր թմովպական նման «երկնառար», թմովժ մը, զոր արեւորիոսն Հրատարակած էր «Թղթագիր» խորագրով:² Դժուար չէր Հեղինակին Նոյնպիսի եւ նման հարուսնութեամբ թղթեր գտնիլ գրեթէ բոլոր արեւելեան լեզուներով, եւ այն՝ պէսպէս խմբագրութեամբ: Սակայն ճիշդ հոս կը սկսէր առեւորդուած մը: Այս անթիւ խմբագրութեանց մէծ մաս մ'անշուշտ իրարմէ ծագած էր. բայց միւս եւ այն՝ գլխաւոր խմբագրութիւնը կամ ընթացիքը, որչափ ալ ընդՀանուր նկարագրով Նոյն ըլլան, այնպիսի այլաբերպութիւն եւ ինքնուրուսութիւն կը ցուցնէին, որ կարելի չէր անոնց ամէնն ալ իրարմէ ածանցել: Պատ-
ճառն այն է որ ուրիշ եղած է հոս իրերու ծագումն եւ զարգացմանը ինքնաքրքը: Հեղինակին բարեկամ ուսուցչականները մտադիր ըրած են որ նման թղթեր, որոնք կիւրակի օրւան սրբու-
թիւնը կը քարոզեն, գարեթէ վեր շրջած են եւ-
րոպական հողի վրայ ամէն լեզուներով, սկսեալ լատիներէնէ եւ յունարենէ մինչեւ Նորապոյս
սլաւական լեզուներով: Իւ այս երկնառար թղթոց վրայ լոյս տեսած են կրկին հմտալից երկասիրու-

Prof. Dr. Maximilian Bittner. Der vom Himm^l gefallene Brief Christi in seinen morgenl^ändischen Versionen u. Rezensionen. Wien, 1908. 40, pp. 240 + 8 Taf. (Denkschriften der Kais. Akad. d. Wiss., Philos.-hist. Klasse, LI. Bd.)

• Mazhafa Tōmār. Das äthiop. Briefbuch, ed.
F. Praetorius, Leipzig 1869.

թիւները, մին Քրիստոսեանց Նշանաւոր մէկ անգամին կողմանէ,¹ միւս Ս. Վեներաբիլեայ գրչէն՝ ուսն լեզուաւ,² Գիտնոց Տնտեսագետութեամբ բաւական լուսաւորուած է այն կէտը թէ ինչպէս նախնաւոր միակ «երկնաւոր», թուղթ մը անթիւ պէպիտութիւններ առած է եւ տարածուած Եւրոպա եւ անկէ քրիստոնէական աշխարհաց ծայրերը, իսլանդէն սկսեալ մինչեւ Մալաբար, ըստ այսմ ամենամեծ ծաւալում մ'ունեցած է անվաւերականը՝ պէսպէս ձեւերով, որուն Նշանաւորը կը հասնի վեր մինչեւ անգամ Զ դար, եւ այնուհետեւ անընդհատ կ'աճի հոսանքը, որչափ ալ 745 ի Լատերանեան ժողովքի մը մէջ Զաքարիա քահանայապետը յիմար կոչած էր այսպիսի թղթեր տարածողը՝ Սլէքսերոս անունը Գիւրիլն էր այնուհետեւ ժամեղ թէ խաչակրութիւնը այսպիսի թղթոց տարածման մեծապէս նպաստած են՝ նաեւ արեւելից մէջ։ Սակեւն հոս կը մնայ Փարեւորագոյն խնդիր մը։ 2էր կրնար ըլլալ որ ամենէն նախնական «երկնաւոր», թուղթը բուն արեւելք ծագած ըլլալ, մին օրինակ մը կամ թարգմանութիւն մ'արեւմուտք եկած, ուսկից կրկին սկսած է զարգացումը. եւ կամ՝ թէ՛ բուն ծնողավայրը (արեւելք) մնացած խմբագրութիւնը եւ թէ՛ արեւմուտք եկածն՝ իրարմէ անկատի զարգացած ըլլան, մին՝ արեւելք, միւսը՝ արեւմուտք։ Այս կարեւորագոյն խնդրոյն լուծման համար պէտք էր որ արեւելեան եւ արեւմտեան լեզուներով գտնուած անհամար խմբագրութիւնը ուսումնասիրուէին եւ (յատկապէս արեւմտեանց եւ արեւելեանց) իրարու հանդէպ ունեցած աղբիւր հետազոտուէր։ Էնդլինսկին, որ ձեռնարկած էր այս գործը, եւ որ է հարկէ շատ երկար ժամանակի կարօտ էր, բախտի կը տեղեկանայ թէ Նոյնին ձեռնարկած են արգէն ուրիշ երկու գիտնականք ալ ի միասին (R. Priebschի Լոնդոն եւ W. Köhlerի Գիսէն)։ Յիշեալ գիտնոց հետ, որ արեւելեան բնագիրներ ալ հաւաքած էին, կը միտքանի շեղինակն. որով իրեն կը վերապահուի արեւելեան բնագրաց բաժինը, իսկ յիշեալ գիտնոց կը թողուին արեւմտեան խմբերը։ Ասով գործը պարզուած ըլլալով՝ կրնար աւելի լեւակատար եւ բանասիրական տեսակետով աւելի ճշգրիտ ընծայել իրեն երկասիրութիւնը։

Այս երկն է որ այժմ լոյս տեսած է եւ որ էպպէս արեւելեան ամեն խմբագրութեանց քննադատական հրատարակութիւն մըն է, իւրաքանչիւր բնագիր մասին կարեւոր հետազոտութեամբ միասին Գործին բաժանումն տակէ կը հետեւէր ինքնին, այսինքն՝ իւրաքանչիւր արեւելեան լեզու առանձինն խումբ մը կ'ազման է, ուր ըստ պիտոյից համառօտ կամ ընդարձակ ներածութիւնէ մ'աճեր՝ կը դրուին քննադատեալ բնագիրները, բաժնուած նախ պէսպէս խմբոց, եւ երկրորդ՝ իւրաքանչիւր խմբի ալ առանձինն խմբագրական եղանակաւորմանը՝ զիմացէ դիմաց եւ սին առ սին։ Իւրաքանչիւր կարեւոր խմբագրութեան մէջ սինն մ'ալ վերապահուած է՝ բնագրին գերմ. թարգմանութեան։

Այսպիսի բաղմամբիւ եղանակաւորմանց եւ պլակեպոլութեանց մէջ Էնգլինսկին բուն երկու արեւելեան խմբագրութիւն կը գտնէ, այսինքն՝ «առաջին», եւ՝ «երկրորդ» թուղթ մը, միայն տեղ տեղ նաեւ «երրորդ» թուղթ մը։ Արեւելեան բնագրաց շարքին մէջ առնուլ ստիպուած էր նաեւ յուսեակներ, զոր ամենէն սկիզբն ալ դրած է. վասն զի ի վերջոյ բոլոր արեւելեան խմբագրութիւնը ծագած են, ինչպէս կը գտնէ (տես էջ 3, և.ն.)։ Նախաւոր յունականէ մը եւ այն՝ ի բաց առեալ միայն հայերէնը՝ ամենն ալ յունականէ մը թարգմանածն առնուական բնագրէ մ'աժանցած են։ Սակայն այն բնագիրը, որմէ ի ընէ թարգմանուած են հայերէնն ու ասորականը, այժմ ճշգրիտ պահուած չի գտնուիր, այսու հանգեք՝ նորագոյն յոյն խմբագրութեանց մէջ ալ հնագուէն շատ բան պահուած է, ինչպէս կը վկայէ հայ եւ ասորի բնագրաց համեմատութիւնը։ Յունականէն ետքը կարեւորագոյններ էին հայ եւ յետոյ ասորի բնագիրները, այնուհետեւ կու գան մնացեալները՝ քաղըռնիք, արաբ եւ եթովպականը, յուսելուածի մը մէջ չմոռնալով շատ նման «շարաւթագիր», մը հերթ. լեզուաւ, քեւ այս պէսպէս բնագիրք ինչպէս եւ ինչ ուղղութեամբ իրարմէ անանցած են՝ կը ջննայ Էնգլինսկը ցուցնել ճիշդագրական ախտատկով մը. (էջ 6)։

Այժմ անցնինք քիչ մ'ալ տեսնել բնագիրքը, յատկապէս հայերէնը։

* * *

Յուսեալն բաժնին մէջ (էջ 7—40) հրատարակուած են, ինչպէս լատին, միջին եւ նոր յունական բնագիրներ, թուով 6—7։ Որչափ ալ նախնական բնագիրը չկայ, նորագոյններուն

¹ Hippolite Delehaye, Note sur la légende de la lettre du Christ tombée du ciel: Bull. Acad. Royale de Belgique, Classe de Lettres, 1899, p. 171—213.

² A. Veselowsky, ի Journ. Minist. narodn. prosvjēščenija, CLXXXIV (Petersb. 1876), p. 50—116.

մէջ ալ կը գտնուի գրեթէ այն ամէնը՝ զոր հայն ու ասորին հասարակաց ունին, կամ երբ ասորին չուի՝ ասորականէն անըզմիջապէս ծագած քարշուռի խմբագրութիւնը կը հաստատէ՝ Նաեւ արարականին մէջ յաճախ կը գտնուին յունականաց ընծայածները, բայց այնպիսի ձեւով մ'որ ասորական բնագրի մը միջնորդութեամբ հասած ըլլալը կ'երեւայ. ինչպէս արդէն Delehaye՝ նոյնպէս այժմ Հեղինակը բոլոր յունական բնագիրներն երկու խմբի կը բաժնէ, մին՝ Հռոմէական, միւսը՝ Երուսաղեմեան։ Վասն զի առաջին բնագիրը (α , α^1 — 2) երկխոսաբ թղթիս ինքայու տեղը կը գտնէ Հռոմ եւ Ս. Պետրոսի սեղանին վրայ, մինչդեռ միւս նորագոյնը (β , β^1 — 4 եւ γ , γ^1) Երուսաղեմ կը գտնէ, ուր կ'իյնայ թուղթս՝ քարի մը մէջ պարփաւուած։ Քանի որ բոլոր միւս արեւելեան Հռոմէական խմբին կը պատկանին, յայտնի է որ Երուսաղեմեան խումբը յետոյ ծագած ըլլալու է։ Սակայն Հեղինակը չէր կրնար զանց առնուլ հրատարակելու նաեւ Երուսաղեմեան խումբը, վասն զի մանրամասնութեանց համար՝ յաճախ հոն կը գտնէր խաբարու նմանութիւններ արեւելեան բնագրաց հետ, զորոնք չէր գտնէր Հռոմէական խմբի մէջ։ Եունական ձեռագրաց, հրատարակութեանց եւ նմանեաց մասին տեղեկութիւններ հոս աւելորդ կը համարինք նշանակել։ Այս ներածական տեղեկութեանց կը յաջորդեն բնագիրները (էջ 11 եւն)։

Հայերէն Բաժինը (էջ 41—91) երկասորութեան կարեւորագոյն մէկ մասն է, եւ մեզի համար հոս աւելի հետաքրքրականը։ Անոր համար աւելորդ չենք համարիր ներածական տեղեկութեանց քանի մը գլխաւոր կէտերը համառօտիւ յիշել։ Արեւելեան բոլոր խմբագրութեանց մէջ, կ'ըսէ, ամէնէն առաջին տեղը կը գրաւէ հայկականը. վասն զի երկխոսաբ թղթիս այն յոյն նախաբանագիրն, որմէ սկզբնական հայերէնը թարգմանուած է (որչայն ալ հինգ եղանակաւ որմամբք գտնուի հայերէնը), շատ աւելի որոշ կերպով կը ցոյանայ հայերէն բնագրին մէջ քան նոյն իսկ այն միակ ասորի բնագրի մէջ, զոր Նեստորականք «առաջին, թուղթ կը կոչեն։ Ներկայ հանգամանաց մէջ չենք կրնար ըսել որ թէ հայերէնն եւ թէ այն ասորին միեւնոյն յունական օրինակէն թարգմանուած ըլլան. բայց երկու թարգմանչացն ալ առջեւ եղած նախաբանագիրքն, որմէ անկախաբար թարգմանուած են հայն եւ ասորին, գրեթէ նոյն ըլլալու էին։ Նաեւ արդի յոյն խմբագրու-

թեանց մէջ պահուած յատուկ - յունական տարերջն աւելի անորոշացած են ասորականին քան հայերէնին մէջ։ Ըստ այսմ յոյն բնագիրը վերականգմուլ համար ամէնէն աւելի վկայուլ թեան անուեւելու են հայերէն խմբագրութիւնը։ Հայերէն բնագիրները հինգ խմբագրութեամբ գտած է Հեղինակը, որոնց երեք խմբագրութիւնք Մեր Մատ. ձեռագրաց մէջ կը գտնուին, երկուքը՝ Վենետիկոյ հաւաքման մէջ։ Եթէ այս հինգ խմբագրութիւնք նախ զուս հայկական տեսակիտով համեմատուին, կը տեսնուի որ ամէնքն ալ ծագած են միակ սկզբնական հայերէն բնագրէ մը, որուն հանդէպ յիշեալ խմբագրութիւնք մերթ ընդարձակուած են, մերթ համառօտուած, ըստ ոճոյ յաճախ այլափոխուած եւ երբեմն հայացուած։ Այս բնագիրները հնուեմեան կարգաւ. նշանակուած է Հեղինակը α , β , γ , δ եւ ϵ տառերով։ Ամէնէն աւելի զարտուղին է β , ուր նոյն իսկ բուն թղթին խօսքերուն մեծ մաս մը տեղափոխուած է. բայց քանի որ, կ'ըսէ, β միակ ձեռագրի մէջ կը գտնուի, այս այլափոխութեան պատճառը թերեւս նոյն իսկ արտաքին - պատահական է. եւ եթէ β ի այն տեղափոխեալ հատուածն իրեն տեղը գրուի՝ նաեւ β միւս հայ բնագիրներուն հետ համեմատց կ'ըլլայ։ Հայ բնագիրներն տեւիլ անմիաբան են թղթոյս խորագրին եւ սկզբնաւորութեան մէջ, այսինքն թղթին գտնուելուն պարագայից մէջ։ Սակայն նաեւ հոս միաբան են յայնմ որ նոյն թղթին անկման կամ գիւտին որեւէ թուական մը չեն տար, ինչպէս կու տան քանի մ'այլ բնագիրներ, տեղն ընդհանրապէս Հռոմ կ'ըսուի եւ այն՝ Ս. Պետրոսի սեղանին վրայ։ Թուղթը գտնող քահանայապետի մ'անունն չեն յիշեր, եւս՝ բուն թղթին հայ խմբագրութեանց մէջ պէսպէս այլակերպուածութեանց մեծագոյն մասը դիւրաւ կը մեկնուի, անով որ պարզապէս օրինակողներու կամայաւ կանոնիւնք են։ Օրինակողներն ո՛չ թէ պարզապէս կը գաղափարեն բնագիրը, կ'ըսէ Հեղինակն, այլ նաեւ ըստ կամս կը փոփոխեն՝ գուրս ձգելով եւ յաւելնով, բաց աստի բնագրի կամայական քննադատութիւն մ'ընելով, այսինքն մեկնաբանելով իրենց գաղափար - գրաւորին տխլամուծին, եւս։ Քանի որ Հեղինակը հայ բնագիրը դէմ առ դէմ եւ սիւն առ սիւն գրած է, գիրքն է համեմատելն եւ այս կարգի այլակերպութիւնքը կշռադատել։

Երկայն կ'ըլլայ, եթէ յառաջ բերել ուզենք այն մանրամասնութիւնք՝ զոր կը գտնէ

Հեղինակը հայ բնագիրքն յունականաց հետ համեմատելով՝ Ահաւասիկ սակայն քանի մը կէտ՝ կարեւորներէն խորագիրն՝ «Թաւլէ Տեառն մերոյ Յիսուսի Գրիտոսի» (ըստ α) համեմայն է յունականին եւ լատինականին, մինչդեռ միւս խորագիրը՝ «Կէրտիէ Բաւլէ» (ըստ β)՝ համեմատ է ասորականին։ Ախալաքութեանց օրինակ մ'ըլլայ II, 3 խորքը, ուր կ'ըսուի՝ (ըստ α) «Առաքեմ ի վերայ ձեր ձմերուկը խիտ, սառն եւ հողմուկը, ժանգ եւ կարկուտ, հուր եւ տապ, եւ գազանք՝ եւն = β «Ես առաքեմ ի վերայ ձեր սառն, տապ խորշակի եւ գազանք, եւն = γ «Ես առաքեմ ի վերայ ձեր ձմեռն սաստիկ եւ սառն եւ կարկուտ եւ տապար, այլ եւ գազանք, եւն = δ «Առաքեցիք ի վերայ ձեր ձմեռ խիտս եւ սառն եւ կարկուտ եւ տապ եւ գազանք, եւն = ε «Ես առաքեցի ի վերայ ձեր ձմերուսն խիտս, սառն եւ կարկուտ եւ տապ եւ գազանք, եւն։ Ասի, ուր մինչեւ անգամ «Դող» (խորշակի) եղած է Դողուր, կրնայ համարուիլ իրենւ օրինակ մնացեալներուն ալ։ Շատ կարելի է որ, ինչպէս Հեղինակը կ'ընդունի, II, 8 տեղը փոխանակ արդի բնագրաց («Գանն ուղաց ձերոյ» արդ՝ գնեղ՝) ըլլար նախնարար «Դողի» եւն։ Նոյնպէս II, 16 տեղը՝ α, γ, եւ δ կը կարգան «գազանս Բաւաւուր» մինչդեռ β եւ ε «գազանս Բաւաւուր»... վերջինս համեմատ է յունականին, ուստի նախնական կ'ընեալ, բայց առաջնոյն ալ պաշտպան կ'ըլլէ քարաշին բնագիրքը II, 13 հայացած է β խմբագրութեան մէջ՝ «Եթէ ոչ դառնայք եւ մատուցանէք մատաղն ձեր», եւն, մինչդեռ միւսները հակառակը կ'ըսեն՝ «Եւ դուք փութայք... Եւ մատուցանէք զպատարաք՝ զոր ոչ կամիմ» (α) կամ «Եւ դուք փութայք... եւ մատուցանէք անարժան պատարաք յանանոց (ε) = «Եւ դուք երթայք... եւ մատուցանէք անարժան պատարաքս եւ յանանոց» (γ, δ)։ Բնագրական տեսակիտով II, 22, օրինակի համար α խմբագրութեամբ այսպէս է՝ «Եւ առաքեմ ի վերայ ձեր գազանք չաքը, որ սոցան ի վերայ երկրի եւ ունին գլուխ առիւծու եւ հօրն կնոջ եւ ագին ձիոյ։ Ասոր ճիշդ համեմատ չկայ յունականաց մէջ, թէեւ մերձաւոր խորքեր մ'ըլլան, մինչդեռ նման է ոչ միայն Ասորին, այլ նաեւ լատինական մը, ուր միայն «ձիոյ» տեղ «ուղա» կ'ըսուի։ — Կը թողուկը միւս մանրամասնութիւնք։

Հայ բնագիրն հրատարակութեան համար գործածած է Հեղինակը 13 ձեռագիր, 7 հատը՝ Վիեննայի եւ 6 հատը՝ Վենետիկոյ

Մատենագարանէն։ Իւրաքանչիւր ձեռագիր նշանակուած է համեմատութեանց մէջ՝ A—N տառերով, այսինքն՝ Վիեննայի հաւաքման ձեռագիրքս Թ. 63 (A), 137 (B), 144 (C), 191 (D), 395 (E), 524 (F) եւ 535 (G)։ Իսկ Վենետիկ ձեռագիրներէն (որոնց համեմատութիւնն եւն հոգացած էր Հ. Թ. Թորոսեան)՝ Թ. 1335 (H), 541 (I), 161 (K), 972 (L), 6 (M) եւ 633 (N)։ Չեւաքարաց մասին մանրամասնութիւնք կը թողուկը հոս։ Շատանոց յիշելով որ Հեղինակը հայ բնագիրն α—ε խմբագրութիւնք կը գտնէ այս բազմաթիւ ձեռագրաց մէջ բաժնուած այսպէս՝ α խմբագրութեան կը վերաբերին ձեռագիրքս AEEFG (Վիեննա) եւ LM (Վենետիկ) — β խմբ.՝ միայն C (Վիեննա) — γ խմբ.՝ ձեռագիրքս BD (Վիեննա) եւ K (Վենետիկ) — δ խմբ.՝ ձեռագիրքս HI (Վենետիկ) — եւ ε խմբ.՝ միայն N (Վենետիկ)։ Իրաւամբ կ'աւելցնէ Հեղինակը թէ շատ ընտան է թէ հայ ձեռագրաց ուրիշ հաւաքմանց մէջ ալ յաճախ գտնուի Երկնաւոր թուղթ, եւ կարելի է որ ուրիշ խմբագրութիւնք ալ յերեւան գտն։ Միւս հաւաքմանքն իրեն մատչելի չըլլալով՝ ստիպուած էր շտառնալ Վիեննայի եւ Վենետիկ հաւաքմանքներով։ Վենետիկ պատճեններու համեմատութիւնն եւն հոգացած էր Վ. Հ. Յովհ. Թորոսեան։ Վիեննայի հաւաքման մասին, եւ ընդհանրապէս ամբողջ գործին, սատարած է Հ. Վ. Մեւրիսեղեկեան։

Հայ բնագիրը ռամկալեզու ըլլալով՝ Հեղինակն զգուշացած է որեւէ սրբագրութիւն ընել, բացի բացայայտ տառասխալներէ։ Իսկ գերմ. թարգմանութեան հիմն առնուած է α խմբագրութիւնը։ Բնագրաց վերջը (տես էջ 88—91) պահուած են նաեւ ձեռագրաց յիշատակարանքն։

* * *

Մնացեալ բնագիրներէն կարեւորագոյնն է Ասոր-Կան, եւ այն յատկապէս բուն թուղթը կամ «առաջին» թուղթը. (տես p. 93 ff.) Ասորականին կարեւորութիւնը յայտնի է անկէ որ ոչ միայն անկախ թարգմանութիւն մ'է կորստուած յոյն նախաբնագրի մը, այլ նաեւ անկէ՝ որ ինքը հիմն եղած է յետոյ միւս ասորի «երկրորդ» եւն թղթերու, եւ անով թղթոյս միւս սեմական լեզուաց մէջ աարածուելուն։ Ասորի այն հնագոյն «առաջին» թուղթը Հեղինակին քանութեացած է շատ ուշ, այն է ի համարուող գումար

